

ERNST GOMBRICH: IN MEMORIAM
(1909 – 2001)

GRZEGORZ DZIAMSKI

Na początku listopada ubiegłego roku zmarł Ernst Gombrich, jeden z najwybitniejszych historyków sztuki i badaczy kultury jakich wydał wiek XX.

Ernst Gombrich urodził się w 1909 roku w Wiedniu. Jego matka była absolwentką wiedeńskiego konserwatorium, uczennicą Antona Brücknera; gimnazjalnym kolegą ojca był Hugo von Hofmannsthal. Atmosfera rodzinnego domu, bogata biblioteka rodziców, niedzielne spacerunki do muzeów oraz książki, którymi obdarowywano młodego Ernsta na urodziny i gwiazdkę, cała ta mieszczańska edukacja wywarła ogromny wpływ na Gombricha i sprawiła, że bardzo wcześnie ukształtowały się jego artystyczne zainteresowania. Po latach wspominał, że książką, która zrobiła na nim szczególnie silne wrażenie we wczesnej młodości była praca wiedeńskiego historyka sztuki Maxa Dvořaka *Kunstgeschichte als Geistgeschichte* (1924). Pod jej wpływem zdecydował się podjąć studia z zakresu historii sztuki na wiedeńskim Uniwersytecie. Studiował u następcy Dvořaka, Juliusa von Schlossera. Pod jego kierunkiem napisał pracę doktorską poświęconą Giulio Romano i manierystycznemu przełomowi w sztuce. Studiując archiwalne dokumenty, wymianę korespondencji między artystą i jego mecenasem, Federigo Gonzagą, nabierał coraz większego sceptycyzmu wobec kategorii jakimi posługiwała się wiedeńska historia sztuki, wobec idei, że sztuka jest wyrazem ducha czasu, a manieryzm świadectwem głębokiego kryzysu duchowego renesansu.

W 1933 roku Gombrich ukończył pisanie pracy doktorskiej i został tzw. wolnym badaczem, nie posiadającym żadnego stałego zatrudnienia. Podjął luźną współpracę z Ernstem Krisem, zwolennikiem Freudowskiej psychoanalizy,

któremu pomagał przy pisaniu pracy o karykaturze – praca miała przenosić rozważania Freuda o żartach i dowcipach na teren sztuk wizualnych (opublikowano ją w 1940 roku w Anglii pod tytułem *Caricature*). Kris skontaktował Gombricha z Fritzem Saxlem, dyrektorem Instytutu Warburga, i nakłonił do podjęcia pracy w Instytucie, który przenosił się właśnie z Hamburga do Londynu.

Instytut Warburga był prywatną placówką naukową. Jego twórca, Aby Warburg, założył bibliotekę, Kulturwissenschaft Bibliothek, która miała służyć badaniom nad historią kultury. Instytut, który się wokół biblioteki rozwinął, nie był instytutem historii sztuki; używając dzisiejszej terminologii moglibyśmy powiedzieć, że była to jedna z pierwszych placówek kulturoznawczych, podejmująca badania nad kulturą symboliczną lub – jak określał to sam Warburg – “psychologią kultury”, a sztuka była jedynie kluczem do tych badań.

W 1936 roku Gombrich wyjechał do Londynu i został pracownikiem Instytutu Warburga. Wojna przerwała jego pracę w Instytucie. W latach 1939 – 1945 pracował w brytyjskim nasłuchu radiowym. Do jego obowiązków należało monitorowanie niemieckich radiostacji i pisanie raportów. Gombrich bardzo sobie chwalił to zajęcie za to, że pozwoliło mu lepiej opanować język angielski i rozwinąć specyficzną dla jego pisarstwa retoryczną frazę. Po zakończeniu wojny powrócił do Instytutu Warburga, który w międzyczasie stał się częścią Uniwersytetu Londyńskiego, i podjął badania nad renesansem. Prowadził również wykłady dla studentów, ale nie były to wykłady z historii sztuki, lecz z kultury renesansu, dotyczące takich zagadnień, jak mecenat artystyczny, neoplatonizm, Vasari, astrologia itp. W 1950 roku ukazała się pierwsza książka Gombricha, *The Story of Art*, która dość nieoczekiwanie otworzyła mu drogę do kariery uniwersyteckiej. Gombrich został powołany na stanowisko profesora historii sztuki w Oxfordzie, nie zrywając jednak kontaktów z Instytutem Warburga. W 1956 roku, na zaproszenie Kennetha Clarka, wygłosił cykl wykładów w Waszyngtonie (tzw. Mellon Lectures), które stały się podstawą

drugiej książki, *Art and Illusion* (1960). Książka ta umocniła naukową pozycję Gombricha, wynosząc go do rangi jednego z najwybitniejszych teoretyków sztuki.

W następnych latach ukazywały się kolejne prace Gombricha. Najczęściej były to zbiory rozpraw połączone wspólnym tematem. *Meditation on a Hobby Horse* (1963), studia z zakresu teorii sztuki. *Norm and Form* (1966), pierwszy tom badań nad kulturą artystyczną renesansu. Następne tomy to *Symbolic Images* (1972), poświęcony renesansowej ikonografii; *The Heritage of Apelles* (1976), analizujący związki sztuki i nauki w renesansie; *New Light on Old Masters* (1986), podejmujący problem innowacji w sztuce. (W 1993, londyńskie wydawnictwo Phaidon wydało wszystkie cztery tomy pod wspólnym tytułem *Gombrich on Renaissance*). W 1982 roku ukazał się zbiór *The Image and the Eye*, będący kontynuacją problematyki podjętej w *Sztuce i złudzeniu*. W 1984 roku zbiór *Tributes: Interpreters of our Cultural Tradition*, omawiający wybranych teoretyków kultury, takich jak Hegel czy Freud, i ich wpływ na nasze postrzeganie kultury. W 1991 zbiór *Topics of our Time*, prezentujący sporne tematy współczesnej refleksji nad sztuką i kulturą.

W 1959 roku, Gombrich objął kierownictwo Instytutu Warburga. Został również powołany na stanowisko profesora historii klasycznej Uniwersytetu Londyńskiego. Obie te funkcje pełnił do 1976 roku, kiedy przeszedł na emeryturę. W 1972 roku otrzymał tytuł szlachecki.

Ernst Gombrich uważany jest za wybitnego znawcę renesansu oraz kontrowersyjnego teoretyka sztuki, który przez całe swoje naukowe życie toczył spór z akademicką historią sztuki. Zwalczał mitologiczne tendencje romantycznej historiografii, czyli prymitywne formy wyjaśniania zjawisk artystycznych, które tropił u swoich wiedeńskich nauczycieli. Poszukiwał nowych, bardziej naukowych metod wyjaśniania, sięgając do psychologii oraz metodologicznych propozycji swego przyjaciela, także wiedeńskiego emigranta, Karla Poppera. Pod koniec życia staczał ostre spory ze zwolennikami Nowej

Historii Sztuki (*New Art History*), którym zarzucał ucieczkę od wartościowania i przyjmowanie archeologicznego podejścia do sztuki. Własną teorię sztuki rozwijał w polemikach z innymi. Sztukę postrzegał jako przedstawianie (*representation*). Przedstawianie było centralną kategorią jego teorii sztuki, natomiast symbolizm i dekorację traktował jako kategorie poboczne. Sztuka mogła oddalać się od przedstawiania, bądź to w stronę symbolizmu, bądź w stronę dekoracyjności, ale zaprzeczała wówczas temu, co Gombrich uważał za jej zasadnicze powołanie jakim jest tworzenie obrazów (*image-making*). Tym, co zawsze najbardziej interesowało Gombricha było pytanie: dlaczego powstają obrazy? Jakie są ich funkcje? Jak się te funkcje zmieniają? Od historyków sztuki wymagał, by wyjaśniali “przyczyny i źródła stylu artysty”, by skupiali się na artystycznym rzemiośle, na sposobach tworzenia artystycznych obrazów. Sam nie uważał się za typowego historyka sztuki, raczej badacza kultury, dla którego sztuka była istotnym źródłem poznania dawnej i współczesnej kultury, rozpoznania “żywego łańcucha tradycji”, jak ujmuje to Richard Woodfield, uczeń Gombricha i znawca jego naukowej spuścizny.

W Polsce twórczość Gombricha nie cieszyła się nigdy wielką popularnością, nie znalazła swoich entuzjastów ani żarliwych propagatorów. W 1976 roku prof. Białostocki zamieścił jeden z esejów Gombricha w antologii *Pojęcia, problemy, metody współczesnej nauki o sztuce*. W 1981 roku ukazał się polski przekład *Art and Illusion (Sztuki i złudzenia. O psychologii przedstawiania obrazowego)*, a w latach dziewięćdziesiątych polska edycja *The Story of Art*.